

Микола Галів,
канд. пед. н., доцент,
Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

ПРИМУС І ПОКАРАННЯ ЯК МЕТОДИ ВИХОВАННЯ ХАРАКТЕРУ ДИТИНИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ

У статті проаналізовано погляди українських учених-педагогів (частково російських і білоруських, які мали вплив на формування української педагогіки в радянські часи) на методи примусу і покарання в контексті ідей про виховання характеру дитини (60-ті рр. XIX – 60-ті рр. XX ст.).

Mykola Haliv

COERCION AND PUNISHMENT AS METHODS OF A CHILD'S CHARACTER DEVELOPMENT IN THE INTERPRETATION OF UKRAINIAN TEACHERS

The article examines the vision of Ukrainian researchers pedagogues (partly Russian and Belarussian pedagogues who influenced on development of Ukrainian pedagogy in Soviet times) on the methods of coercion and punishment in the context of influence on development of a child's character (1860s – 1960s).

У російському журналі «Директор школы» (№ 10, 2011 р.) лікар-педіатр В. Ганузін опублікував статтю «Школа без педагогічного насильства», в якій детально проаналізував таке явище як «синдром педагогічного насилля» – виникнення комплексу відхиленя в стані здоров'я школярів під впливом неадекватних педагогічних методів, дій і навчальних програм. Серед компонентів цього явища він виокремив і «синдром авторитарного педагогічного насилля», під яким розумів відхилення в стані здоров'я дітей, зумовлене безпосереднім контактом вчителя і учня в умовах педагогічного процесу [5]. Артикульована В. Ганузіним проблема одразу ж стала дискусійною. Чимало вчених і вчителів зазначили, що у принципі будь-який виховний вплив можна розглядати як насилля педагога над учнем. Інші ж відстоювали думку про необхідність усунення «неадекватних педагогічних методів» зі школи, називаючи серед них, зокрема, примус, покарання (останній в педагогіці, звісно, не розглядають окремо, а лише у поєднанні з методом заохочення).

Зауважимо, що в українській педагогічній думці, присвяченій проблематиці виховання – розвитку характеру особистості, яка досліджувалася в другій половині XIX – 60-х рр. XX ст., згадані методи теж обговорювалися, причому, нерідко, з кардинально різних позицій. Метод примусу, як метод стимуляції виховання-самовиховання характеру учнів, розглядався в українській педагогіці у поєднанні з методом вимоги (одноосібної чи колективної). Використовувати примус поряд з вимогою, пропонували, зокрема, радянські педагоги. «Не можна, – стверджував О. Кондратюк, – заперечувати позитивного значення методу примусу для виховання дисциплінованості у дітей» [11, с. 21]. Він радив вживати його у тих випадках, коли метод переконання вичерпав себе. В. Селіванов наголошував, що комуністичне виховання здійснюється в боротьбі нового зі старим у свідомості людей, й ця боротьба ведеться не лише засобами переконання, але й примусу [20, с. 181].

Слід зауважити, що подібне позитивне ставлення до примусу як методу виховання вольових якостей характеру демонстрували і деякі педагоги української діаспори. Так, В. Мацьків писав: «Кожне завдання, яке дається дитині, вона мусить виконати. Поблажливість ніяк не сприяє вихованню сили волі. Дитина хоч зразу поневоли привикає до сповнювання своїх обов'язків» [17, с. 36]. Отже, примусити дитину до виконання певних завдань вважалося необхідним з огляду на потребу сформувати у неї уміння керувати собою. Однак, якщо відстоювання методу примусу в радянській педагогіці детерміновано суспільними обставинами і переважно авторитарним спрямуванням системи едукації, то у В. Мацьківа воно пояснюється впливом консервативних педагогічних поглядів на виховання дитини та її характер. Причому повністю виключалося залякування як вкрай деструктивний чинник становлення характеру. «Страшенієм», – писав П. Будз, – маловажкити не вільно, бо воно «ділає від'ємно на розвій характеру» [2, ч. 12, с. 6]. Радянський учений І. Сливко зазначав, що страх іноді може мобілізувати людину на боротьбу, але тривале виховання дітей у страхі призводить до розвитку негативних якостей [21, с. 15].

Значні дискусії серед радянських педагогів викликали методи заохочення і покарання. «Правильна система заохочень і покарань, – писав С. Збандуто, – коли учні не відчувають ні марності своїх зусиль, ні безкарності негативних вчинків, має велике значення для виховання волі і характеру в учнів» [8, с. 321]. Є. Єресь та У. Силенко теж наголошували, що на виховання характеру великий вплив мають методи заохочення і покарання [6, с. 28]. Таке виняткове ставлення до цих методів зумовлено традиційним для

радянської виховної практики превалюванням механізмів підкріплення. Як зауважує І. Бех, виховний вплив будувався за стимул-реактивною схемою, коли виробляється умовний зв'язок між зовнішнім впливом (різними видами заохочення і покарання) і потрібним способом поведінки» [1, с. 41]. На думку, О. Кондратюка, система заохочення за зразкову працю, добре навчання «...залишає незгладимий слід у мереживі рисочок характеру дитини, який формує школа, сім'я і радянська громадськість» [10, с. 30]. Нагорода, на його думку, виступає якнайкращим стимулом для активізації зусиль учня на переборення труднощів, напруження волі, досягнення поставленої мети і, зрештою, розвитку характеру.

Найбільш неоднозначну оцінку в українській педагогіці отримав метод покарання. Педагоги, зазвичай, засуджували фізичну кару з огляду на її негативний вплив на характер. Зокрема, В. Луців наголошував, що фізична кара ламає характер дитини і робить її або ще більше впертою, або безвольною [18, с. 16]. Проте певні види покарань допускалися. А. Макаренко, який використовував у своїй роботі з колоністами і комунарками різні методи покарання, у тому числі й арешт, писав: «Розумна система кари, покарань не тільки законна, але й необхідна – вона допомагає оформитися міцному людському характерові, виховує почуття відповідальності, виховує волю, людську гідність, вміння опиратися спокусі та переборювати її» [16, с. 44]. У статті «Виховання характеру в школі» [15] він продовжує цю думку, наголошуючи, що будь-які покарання мають бути зважені, продумані, відповідати провині дитини і не бути фізичними. Покарання повинно стати не спокутуванням провини, а поштовхом до зміни свого характеру і звичок.

За умов тоталітарного суспільства і авторитарної педагогіки тлумачення покарання як дієвого виховного методу (засобу) надавали йому першочергової ваги серед методичного арсеналу практичної педагогіки. У таких обставинах цілком закономірним було твердження, що покарання як «...міра захисту від посягань окремої особи на інтереси колективу є актом не тільки справедливим, а й необхідним» [12, с. 78].

Серед педагогів національно-демократичного спрямування щодо покарання побутували два погляди:

а) застосовувати покарання слід лише у виняткових обставинах; свого часу Я. Коменський писав про виправлення «нещасних характерів» (важковиховуваних дітей) [9, с. 353]. Так, педагог І. Кухта вважав доцільним використовувати кару як метод виховання, але в обмежених випадках, без «перебільшення у цьому напрямку». На його думку, надмірна суворість і використання покарання є шкідливими для розвитку характеру дитини, бо ведуть до безнастанних спротивів, є шкідливим для суспільної та індивідуальної «сторінки» характеру [14, с. 178]. Г. Ващенко визнавав, що бувають ситуації, коли покарання не уникнути. Тоді педагогові треба мати на увазі: покарання є антипедагогічним засобом; воно не має носити характер помсти; треба уникати фізичних покарань, бо вони вбивають свідомість людської гідності, виробляють рабські настрої; покарання має відповідати вчинкові вихованця; караючи, слід дбати про те, щоб якнайменше принизити гідність вихованця [3, с. 381 – 382].

В. Сухомлинський підкреслював, що покарання калічать людську душу, принижують і нівелюють гідність вихованця, ламають волю, перетворюють його на пасивну, безпринципову людину, яка здатна лише коритися, без будь-якої критики сприймати ідеї, «...пробуджуючи в ній найтемніші, найпідліші риси, боягузство, людиноненавистництво і лицемірство» [23, с. 424]. Він виступав проти крику, глузу над дитиною, образливих слів на її адресу, проти негативних оцінок як засобу кари. В окремих випадках видатний педагог допускав використання методу покарання, однак лише для перевиховання характеру дитини. Кара перевиховує тоді, вважав він, коли у чомусь переконує, примушує замислитися над власною поведінкою, а не просто звільняє вихованця від мук власного сумління.

б) застосування покарань у будь-якій формі відкидалося взагалі, бо вважалось чинником людинозневаги і негативним становлення характеру дитини. Ще І. Коссак у 1903 р. наголошував, що слід усунути примус і кару, заборони [13, с. 227]. Окремі вчені вважали доцільнішим дозволити дитині відчувати негативність наслідків її вчинку (якщо вони не шкодять її здоров'ю), відчувати докори сумління, ніж карати її. Так, В. Шухевич наполягав, що природні наслідки дій дитини витворюють силу характеру і волі краще, ніж «штучні кари» [24, с. 346]. Виховання, що будується на нагородах і покараннях, зазначав Г. Верцін, «забиває характер, придушує здібності, робить чоловіка манекіном, з ества мислячого робить бездумне орудіє, котрим не кермує жодне внутрішнє переконання, котре стає почитателем того – що его скорше допровадить до цілі» [4, с. 348]. А. Животко писав: «Страх і кара віднімає у родини дитину, у громади – члена здорового і міцного духом й тілом, а дає натомість істоту безвольну, апатичну» [7, с. 74]. На думку С. Русової, у жодному випадку не можна використовувати покарання. Дитина «має бути вихована не під погрозою кари, а на попередженні шкідливих її виступів, вчинків, і на моральному впливові того оточення, серед якого дитина живе» [19, с. 135 – 136].

Підсумовуючи, зазначимо, що в українській педагогіці тривалий час зберігала свої позиції консервативна гербартианська педагогічна теорія. Саме її впливом (і частково елементами народної педагогіки) пояснюється постулювання методів примусу і покарання для виховання характеру людини в національно-демократичній педагогічній думці.

Педагоги, що підтримували вільне виховання, або відкидали зазначені методи, або радили використовувати їх для боротьби з вадами характеру. У радянській же педагогіці, хоч й критикувалася гербартіанська методика, проте підбір методів залишався той самий. Перевага надавалася тим з них, які забезпечували якомога більшу ефективність впливу вихователя на дитину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Концепція виховання особистості / І. Бех // Радянська школа. – 1991. – № 5. – С. 40–47.
2. Будз П. Виховання характеру / П. Будз // Шлях навчання і виховання. – 1928. – Ч. 11. – С. 1–9; Ч. 12. – С. 4–9.
3. Ващенко Г. Виховання волі і характеру: підручник для вчителів / Г. Ващенко. – К.: Школяр, 1999. – 385 с.
4. Верцін Г. Кілька гадок о цілі виховання / Г. Верцін // Учитель. – 1899. – Ч. 22. – С. 347–350.
5. Ганузін В. Школа без педагогического насилия / В. Ганузін // Директор школы. – 2011. – № 10. – С. 79–83.
6. Ересь Е. Воспитание характера / Е. Ересь, У. Силенко. – Минск: Общ-во по распротр. полит. и науч. знаний Белорусской ССР, 1961. – 35 с.
7. Животко А. Кара й залякування / А. Животко // Світло. – 1922. – Ч. 4–6. – С. 72–77.
8. Збандуто С. Педагогіка: [навч. посібник для студентів пед-х ін-тів] / С. Збандуто. – К.: Радянська школа, 1965. – 508 с.
9. Коменский Я. Великая Дидактика // Я. Коменский. // Избранные педагогические сочинения / [под ред. А. Красновского]. – М.: Учпедгиз, 1955. – С. 164–391.
10. Кондратюк О. Заохочення і покарання дітей у сім'ї / О. Кондратюк. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1964. – 48 с.
11. Кондратюк О. Моральне виховання учнів / О. Кондратюк. – К.: Радянська Україна, 1961. – 48 с.
12. Кондратюк О. Педагогічне стимулювання в процесі формування поведінки учнів / О. Кондратюк. – К.: Радянська школа, 1963. – 144 с.
13. Коссак І. Сучасне вихованє / І. Коссак // Учитель. – 1903. – Ч. 15. – С. 225–228; Ч. 17. – С. 257–261; Ч. 18. – С. 277–280; Ч. 19. – С. 291–294.
14. Кухта І. Учитель-виховник і його постава до учня / І. Кухта // Шлях виховання й навчання. – 1934. – Ч. 3. – С. 167–183.
15. Макаренко А. Виховання характеру в школі / А. Макаренко // Вибрані педагогічні твори / [за заг. ред. Є. Мединського та І. Сладковського]. – Київ–Харків: Радянська школа, 1947. – С. 45–48.
16. Макаренко А. Проблеми виховання в радянській школі / А. Макаренко // Вибрані педагогічні твори / [за заг. ред. Є. Мединського та І.Ф. Сладковського]. – Київ–Харків: Радянська школа, 1947. – С. 41–45.
17. Мацьків В. Наші діти і їх виховання / В. Мацьків. – Філадельфія: Накл. учительської громади у Філадельфії, 1966. – 59 с.
18. Педагог (В. Луців). Похвала і кара у вихованні дітей // Життя і Школа. – 1961. – Ч. 5. – С. 16.
19. Русова С. Дошкільне виховання / С. Русова // Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 34–184.
20. Селиванов В. Воспитание воли школьника / В. Селиванов. – [2-е изд., перераб.]. – М.: Учпедгиз, 1954. – 208 с.
21. Сливко І. Характер, воля і виховання: Стенограма публічної лекції / І. Сливко. – К., Б.в., 1947. – 30 с.
22. Столиця З. Выработка характера / З. Столиця. – [2-е изд., дополн.]. – Петроград – М.: Издание Т-ва М. О. Вольфъ, 1915. – 97 с.
23. Сухомлинський В. Вибрані твори: в 5-ти т. / В. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 5: Статті. – 639 с.
24. Шухевич В. Провина і кара / В. Шухевич // Учитель. – 1898. – Ч. 22. – С. 345–349.

Ніна Гордієнко,
канд. пед. н., доцент,
Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

БУЛІНГ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

Проаналізовано явище булінгу з соціально-педагогічної точки зору та заходи, спрямовані на викорінення цього явища, що є важливим напрямком виховання ненасильницької поведінки у неповнолітніх.

Nina Hordiienko

BULLYING AS A SOCIAL AND EDUCATIONAL PROBLEM. WAYS OF IT'S SOLUTION

A problem of bullying is analyzed from socio-pedagogic perspective and anti-bullying strategies are outlined, which are an important step to promote non-violent behaviour in youth.

Прояви насильства в умовах загальноосвітньої школи – одна із найгостростріших і актуальних проблем сучасного українського суспільства, яка, на жаль, через значний рівень латентності цього явища посправжньому недооцінюється як державою, так і громадськістю, адже багато випадків шкільного насильства залишаються прихованими та незареєстрованими. Однак навіть офіційна статистика представляє собою